

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

126:2. 2006

Samer på överhetens arena

Karin Granqvist, *Samerna, staten och rätten i Torne lappmark på 1600-talet. Makt, diskurs och representation*, Diss, Skrifter från Institutionen för historiska studier 8, Umeå 2004. 237 s. (Summary: The Sami, the State and the Court in Torne lappmark during the seventeenth century: power, discourse and representation.)

Karin Granqvists avhandling handlar om mötet mellan samerna och den svenska statsmakten under 1600-talet. Studien utgår främst från rättsligt material och består av sex kapitel. De tre första presenterar utgångspunkter och de sammanhang som läsaren behöver känna till för att förstå kapitel 4 och 5, som innehåller själva undersökningen. Det första av dessa empiriska kapitel diskuterar sådana rättsfall som överhetspersoner upprättat och det andra sådana som samer och andra personer som inte tillhörde överheten tagit initiativ till. Därefter följer sammanfattning (kapitel 6), engelsk *summary*, förteckning över källor och sekundärlitteratur, tabellöversikt och ett personindex som underlättar läsningen.

Sammanfattning

Det första kapitlet introducerar avhandlingens utgångspunkter. Vi får bakgrundsinformation om rättsväsendet i Torne lappmark på 1600-talet och får veta att avhandlingens syfte är att studera mötet mellan överhet och samer. De två huvudfrågeställningarna gäller (1) vilka bilder överheten tecknade av undersåtarna i norr i domböckerna och (2) vilka bilder samerna tecknade av sin egen kultur. Avgränsningarna i tid (perioden 1639–1699) och rum (tinget i Jukkasjärvi i Torne lappmark) anges och de tre för analysen centrala begreppen "överhet", "kultur" och "tinget" definieras: överhet används om icke-samiska överhetspersoner (fogdar, domare, präster, befallningsmän), det betonas att kulturer inte är enhetliga och statiska, och att det möte som studeras är det som skedde vid tingen. Därefter följer en presentation av källmaterialet (Svea hovrätts renoverade domböcker för Torne lappmark) och en kort översikt över tidigare forskning om statsmakt och lokalsamhälle både i det samiska bosättningsområdet och i Sverige i övrigt.

De teoretiska perspektiv som valts presenteras i kapitel 2. Ett centralt begrepp är "representation", som används om de beskrivningar av samisk kultur som finns i källorna. Hur dessa representationer uttrycks beror, menar Granqvist, bland annat på de begränsningar som ligger i att de finns i domböcker. Dessa formar nämligen en bestämd typ av "diskurs", ett begrepp hon väljer att använda för det textsammanhang den enskilda berättelsen finns i.

Ytterligare ett teoretiskt perspektiv som tas upp är det postkoloniala. I det här

sammanhanget handlar det bland annat om de problem det innebär när en kultur i det tillgängliga källmaterialet endast beskrivits utifrån och av främmande personer som kan sägas ha koloniserat det skildrade folkets historia just genom framställningarna. I det aktuella fallet innebär det att källorna till samisk historia i Torne lappmark endast skrivits av icke-samer, som präster och domare. I dessa beskrivningar finns något som Granqvist kallar en "grundberättelse", en generell idé om dem som skildras. De som formulerar berättelsen speglar sig i "de andra" genom att beskriva dem som annorlunda på det ena eller andra sättet. Det som kallas "små historier" illustrerar och fungerar som argument för grundberättelsen. De ska visa att "de andra" är just annorlunda. Samerna blir i källmaterialet exempel på "de andra" och därigenom utgör de en motbild till den kultur som representeras av överheten. Men i källmaterialet menar Granqvist att det är möjligt att också finna samiska kulturella uttryck som kan frigöras från texternas narrativa struktur.

Syftet med kapitel 3 är att visa hur man kan skilja mellan sådana representationer av samer som bekräftar kolonistörens grundberättelse om dem som annorlunda, och de motberättelser som pekar på samiska uttryck för samisk kultur. Som kriterium för den distinktionen utgår Granqvist från vem som tog initiativ till att ett visst brott behandlades vid tinget. Här spelar de många fall där detta inte står uttryckt i protokollen en viktig roll för argumentationen. Granqvist menar att någon representant för statsmakten stod bakom anmälan i de fallen (i huvudsak sedlighetsmål och s k trolldoms mål). Dessa rättsfall kan alltså ses som exempel på hur överheten utifrån grundidén om samerna som annorlunda, i betydelsen lösaktiga och trolldomsbenägna, sökte upprätta just sådana rättsfall som utgick från samma idé och som därför resulterade i representationer av samerna som stämde med grundberättelsen. De rättsfall som upprättades av samer däremot, gällde tvister av olika slag och hade en helt annan karaktär. De representationer av samer som man möter i de rättsfallen bryter därför också mot grundberättelsen.

I det fjärde kapitlet diskuterar Granqvist de ärenden med dold kärandesida som efter resonemanget i föregående kapitel antagits vara någon överhetsperson, oftast prästen. Samers syn på kön och sexualitet konfronteras med den lutherska ortodoxins krav på konformitet. Vilka relationer som uppfattades som legitima och vilka rituella beteenden som accepterades skilde sig mellan samisk kultur och den kultur överheten representerade. De kulturella särdragen var dock oönskade av myndigheterna och i domstolsprotokollen konstruerades därför en tydlig gräns mellan de två kultursfärerna, baserad på uppfattningar om ("representationer av") samer som just lösaktiga och trolldomsbenägna. Granqvist hävdar att det i dessa fall var viktigt att få den skyldige fälld och dömd.

Den bild av samisk kultur som ges i kapitel 5 har en annan karaktär eftersom det behandlar de ärenden som samer tagit initiativ till. Dessa gällde framför allt

skulder, intrång på fiskevatten och mark, stölder, dråp, mord och arvsvister. De representationer av samisk kultur som lämnas i dessa rättsfall skiljer sig från bilderna i mål initierade av överheten. Framför allt representeras samer som medvetet och strategiskt utnyttjade tinget för att få tvister om skulder och arv dokumenterade och för att få klarhet i vad som hänt när någon dödats. Intresset var i ringa grad inriktat mot att få brottslingen dömd. Viktigare var att få ersättning. Dessa rättsfall ger därför en bild av ett samhälle grundat på konsensus och konfliktlösning.

I den avslutande sammanfattningen påpekar Granqvist att tinget visserligen var överhetens arena och att samerna framställdes som osedliga och benägna till avguderi i överhetens representationer. Samtidigt ger de rättsfall som samer själva tagit initiativ till en mer komplex och nyanserad bild. Samerna kunde visserligen använda tinget, men inte som rättsligt forum där det viktiga var att få en brottsling dömd, utan för att få arvsvister utreda och för att utkräva ersättning eller få hjälp med medling.

Kommentarer

I huvudsak är texten bra korrekturläst även om bokstäver och ord på sina håll blivit omkastade eller saknas. Det dyker också upp en del onödiga småfel. Så var Nils Lundius inte präst (s 8), utan klockare och han beskrev inte Pite lappmark (s 34), utan Ume och Lule lappmarker; Johannes Tornæus var inte den förste som skrev ett manuskript till Schefferus' *Laponia* (s 34), det var Samuel Rheen (1671); Edvard Said var inte sociolog (s 47, 137), men litteraturvetare, etcetera. En allvarigare brist är att språket kunde vara klarare. Det är ofta oprecist och med många onödiga upprepningar. Avhandlingen är också asymmetrisk i det utrymme som ägnas de båda respektive huvudfrågorna. Den första (om överhetens bilder av undersåtarna i norr) är utförligt behandlad (kap 4–5), den andra (om samernas bilder av sin egen kultur) diskuteras enbart på ett par sidor (s 204f).

Av påfallande utelämnningar i litteraturlistan kan särskilt nämnas Erik Solems klassiska *Lappiske rettstudier* (1933) som hade kunnat ge viktig bakgrundsinformation om de samiska traditionerna om yngste sons arvsrätt för avsnittet om arvsvister (s 178ff), de nyligen utgivna sockenböckerna för Karasjok och Kautokeino (som tillhörde Torne lappmark på 1600-talet), och kyrkohistoriska arbeten som behandlar den lutherska ortodoxin, den speciella formen för protestantism som var dominerande under slutet av 1600-talet.

Teorikapitlet hade kunnat förenklas betydligt genom enkla definitioner av de tre huvudbegreppen makt, diskurs och representation, men framför allt borde författaren själv ha varit mer synlig. Tyvärr karakteriseras texten – liksom i så många andra avhandlingar – av en överdriven respekt för Foucault, Ricœur, Said, Österberg, med flera. Dessa och andra forskares utsagor, som baserar sig på material från helt andra tider och rum, appliceras dessutom på förhållandena i

Torne lappmark under 1600-talet utan att detta problematiseras. Ett generell drag är att de delar av teorilitteraturen som används i själva undersökningen, snarare brukas som hjälp att formulera svar, än som heuristiska redskap i analysen. Andra delar (postkolonial teori och diskursanalys) utnyttjas i liten utsträckning i undersökningen och resonemangen om dem i teorikapitlet blir därför hängande i luften.

Man kunde utifrån det valda teoretiska perspektivet med fokus på representationer som uttrycker schabloner om samer ha väntat sig en analys som bryter med schablonerna, men texten kännetecknas snarare av en tendens att generalisera. Begrepp som "samer^{na}" och "överhet^{en}" är vanliga och det gör att konflikter mellan olika samer eller olika överhetspersoner med olika uppfattningar inte berörs. I stället ställs "samer" och "överhet" mot varandra i en förenklad dikotomi som inte utnyttjar de betoningar av heterogenitet, komplexitet, mångfald och variation som framhålls i de teoretiska texterna.

Många av de frågor som diskuteras i avhandlingen är inte möjliga att besvara annat än i ett komparativt perspektiv, till exempel genom att jämföra Jukkasjärvi med någon tingsplats i Uppland eller Värmland. Det är svårt för att inte säga omöjligt att utifrån ett enda exempel veta vad som berott på lokala förhållanden, vad som berott på rättsförfarandet, och vad som var vanligt och ovanligt i Sverige under den aktuella tiden. Om hypotesen att överheten reste åtal mot sådant som var annorlunda i samisk kultur (sedlighet och religion) stämmer, borde sedlighetsbrott och brott mot religionen varit färre i områden utan samer. För att ta reda på om det var så är det nödvändigt att relatera materialet från Torne lappmark till material från andra områden. Det är möjligt att sedlighetsbrott var vanliga vid tingen under 1600-talet (s 117), men var de särskilt vanliga i områden med samer? Samma fråga kan ställas beträffande trolldomsbrotten, men som bekant var det i helt andra regioner som de mest omfattande trolldomsprocesserna under 1600-talet ägde rum. I stället var det något annat än sedlighet och "trolldom" som var den viktigaste etniska markören mellan same och icke-same och det var språket, men dess roll diskuteras över huvud taget inte i avhandlingen, trots att det inte var svenska – det språk som tingsprotokollen skrevs på – utan samiska och finska som var dominerande språk i Torne lappmark vid denna tid.

Redan en jämförelse med väl kända förhållanden i andra lappmarker kunde ha satt tinget i Jukkasjärvi i perspektiv och hjälpt till att nyansera analysen. För att ta ett exempel hävdar Granqvist att det inte var någon angelägenhet för privatpersoner huruvuda människor kom till kyrkan eller inte (s 91). Emellertid finns ett känt exempel på just detta från (den dåtida) grannförsamlingen Jokkmokk, där samer från Tuorpun år 1713 anmälde samer från Sirkas för att de inte hade gått i kyrkan trots att de befann sig lika nära den som tuorpunsamerna.

En diskussion om nämndens roll hade ytterligare kunnat nyansera analysen. Majoriteten av nämndemännen var samer och det innebär att samer hade ett in-

flytande över domsprocessen. Motsättningen mellan "överhet" och "samer" var alltså knappast så enkel som man kan få intryck av. För en diskussion om samernas ställning vid tinget är frågan om nämndens roll därför helt central. Att den, som Granqvist menar, skulle vara en författnings- och rättshistorisk fråga (s 21f) och därför ligga utanför ramen för avhandlingen är svårt att förstå.

Konklusion

Karin Granqvists doktorsavhandling, *Samerna, staten och rätten i Torne lappmark på 1600-talet: makt, diskurs och representation* är en studie av hur samer och vissa aspekter av samisk kultur speglas i domstolsprotokollen från tinget i Jukkasjärvi under perioden 1639–1699. Den empiriska nivån läses med hjälp av ett medvetet om än inte alltid tydligt teoretiskt perspektiv. Det är för det mesta lätt att följa med i argumenteringen och även om framställningen har vissa brister beroende på ett stundtals svärgenomträngligt språk, att den metodiskt är något ostringent och att den lovvärda teoretiska ansatsen inte är helt genomförd, så är den framför allt en intressant och tankeväckande undersökning av förhållanden mellan överhet och samer, av hur samer beskrivits och av samisk kultur i det tornesamiska området. Ambitionen att teoretiskt motivera den valda läsningen av källmaterialet är lovvärd, liksom valet att bygga analysen på egen läsning av domböckerna i stället för att lita på de tryckta utgåvorna.

Även om skärpan i teorianvändningen lämnar en del övrigt att önska så präglas ändå huvudintrycket av dristigheten och författarens medvetenhet om den avgörande roll som perspektiv- och teorival har för en undersökning. Men framför allt: de många människoöden som möter i texten presenteras på ett sätt som visar stor respekt för varje enskild kvinna och man. Genom att berätta deras historier har Karin Granqvist plockat fram dem ur glömskan. Även om vi bara möter dem några vinterdagar vid tinget ingår numera Jon Nilsson, som anklagades för trolldom, Karin Hindersdotter, som fått barn utan att vara gift, Anna Joensdotter, som ville skilja sig, Markus Erichssons arvingar, som inte kunde enas om fiskerättheterna, och många fler som aktörer i 1600-talets persongalleri. De representationer av dessa och andra tornesamer som diskuteras i Granqvists avhandling visar hur samiska strategier utnyttjades på tinget. De samer vi möter framstår därför som långt ifrån passiva, men som medvetna aktörer på överhetens arena.

*Håkan Rydving**

* Fakultetsopponent